

становлення та розвитку особистості в цілому. Розуміємо, що професійна Я-концепція є специфічно організованою, осмисленою й актуалізованою системою, яка формується і розвивається під впливом суб'єктивних чи об'єктивних чинників.

Література:

1. Білозерська С. І. Професійна Я-концепція як передумова професійного розвитку особистості / Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Психологія. 2015. Вип. 2. С. 10–18.
2. Гура О. І. Концепти професійної Я-концепції фахівця / Наука і освіта : науково-педагогічний журнал Південного наукового центру АПН України. 2009. № 1-2. С. 150–155.
3. Кононова М. М. Професійний розвиток вчителя-дефектолога: концептуальні підходи до змісту і складників / Наукові записки [Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Сер. : Педагогічні науки. 2019. Вип. 17. С. 115–119.
4. Крутько С. В. Психологічні особливості професійної Я-концепції особистості / Вісник ПУДПУ імені К. Д. Ушинського. 2013. № 3-4. С. 89–94.
5. Ренке С. О. Професійний образ «Я» як предмет психології та становлення особистісної ідентичності майбутнього фахівця / Проблеми сучасної психології. 2018. Вип. 39. С. 257–271.
6. Ушакова К. Ю. Психологічні чинники становлення професійної «Я-концепції» у студентів медичних коледжів [Текст] : дис. ... канд. психол. наук : 19.00. Київ, 2018. 223 с. Бібліогр.: С. 189–190.
7. Шевцова О. М. Розвиток професійної Я-концепції вчителів початкової школи в умовах інноваційної діяльності : автореф. канд. психол. наук: 19.00.07. Київ. 2012. 21 с.

УДК 159.922.8:316.647.5

ОСОБЛИВОСТІ ТОЛЕРАНТНОСТІ ПІДЛІТКІВ ЯК ПОКАЗНИК ЇХ ГОТОВНОСТІ ДО МОРАЛЬНО-ЦІННІСНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ

Кравченко О. Д.

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

steps58@ukr

У сучасному змінюваному світі, наповненому стрімкими суспільними перетвореннями, які часто супроводжуються не прогнозованими і напруженими ситуаціями, розмитістю ціннісних пріоритетів, об'єктивно ускладнюються процеси самовизначення і самоідентифікації особистості. Особливої гостроти вони набувають у

підлітковому віці, коли дитина починає опановувати цінності та закони дорослого світу і активно формується як суб'єкт соціальних стосунків.

На часі, нестабільне інтолерантне соціальне середовище посилює суперечності, притаманні підлітковому віку, що знаходить свій вияв у посиленні асоціальних форм поведінки підлітків, зокрема, зростанні жорстокості, насилля, підліткового екстремізму, поширенні шкільного булінгу тощо. Ці явища є свідченням того, що пошук підлітком власної ідентичності часто формується за спрощеною схемою «ми-вони», «своє-чуже-вороже», яка нівелює моральні межі по відношенню до Іншого. Тим самим актуалізується задача формування толерантності особистості у підлітковому віці, сензитивному до осмислення нормативно-ціннісного потенціалу духовних взаємин людей і розгорнутої орієнтації в загальнолюдських цінностях.

Формальне відношення до об'єктивно існуючих, «фактичних» (Б. І. Додонов) моральних цінностей (людської гідності, справедливості, прощення, співчуття, поваги, милосердя) автоматично не призводить до перетворення їх у особистісні. Це стає можливим лише тоді, «коли суб'єкт так чи інакше «запроектував» у своїй свідомості (чи «підсвідомості») оволодіння нею» [4, с. 11], коли він, разом з іншими, включається у практичну реалізацію цієї цінності. Завдяки цьому, у структурі особистості виникає та укорінюється особиста цінність – ідеальне уявлення про належне, що задає спрямованість її життєдіяльності і виступає джерелом смислів (Асмолов А. Г., Каган М. С., Леонтьєв Д. А. та ін.). Регулятивно вона виявляється через систему ціннісних орієнтацій, на основі усвідомлення сенсової значущості моральної цінності (норми), її емоційного «присвоєння» і готовності до її реалізації на практиці. Як зазначав С. Л. Рубінштейн, функцію орієнтиру поведінки, як важливу ціннісну функцію, здатна виконувати тільки визнана особистістю цінність [7].

Моральні ідеали, цінності і еталони, конкретизуючись через моральні принципи та стратегії, виявляють себе у нормах і правилах поведінки у різних ситуаціях і з різними людьми. Вони є «ціннісно-моральним стрижнем» різних видів самовизначення людини: життєвого, соціального, етнічного, особистісного, професійного, сімейного, оскільки для особистості «основна площина руху – морально-ціннісна» [5, с. 122].

Стосовно цінності толерантності, то її можна назвати, словами І.Канта, одним із загальних імперативів моралі, який дозволяє людині визначити/означити простір своєї життєдіяльності як морально-духовної. У ній фіксується багато вимірність і багатоманітність людської культури, діалогічна форма людського буття, внутрішня свобода до самовизначення, збереження себе як можливості і визнання

права Іншого на прояв його можливостей. Толерантність забезпечує не лише розуміння і прийняття «інакшості», а й самовиховання у собі здібності до самообмеження і формування ціннісного ставлення до Іншого з позицій рівного [1].

Вихідною фундаментальною умовою позиції толерантності є довіра до соціального світу і до самого себе (Ільїн Є. П., Купрейченко А. Б., Скрипкіна Т. П., Терелянська І. В., Титаренко Т. М. та ін.) Вона постає як суб'єктна властивість особистості, здатної до саморефлексії і довільної регуляції, самостійності і відповідальності у визначенні власної позиції в системі різноманітних стосунків і взаємодій. Завдяки довірі має місце, з одного боку, позитивне прогнозування поведінки інших людей і відкритість позиції до взаємодії з ними, а з іншого – можливість задоволення важливої для людини потреби у визнанні її «Я».

Формування толерантності у підлітковому віці дослідники розглядають у контексті особистісного зростання підлітка, становлення Я-концепції, розвитку моральної свідомості і самосвідомості, ґрунтовним переструктуруванням системи особистих стосунків (Алексєєва Ю., Бех І., Боришевський М., Булах І., Литвиненко О., Павленко В., Панасенко Є., Піроженко Т., Савчин М. та ін.). Це період активного відкриття, осмислення і емоційного «проживання» підлітком нового соціального і ментального досвіду, зумовлений віковими задачами соціалізації-індивідуалізації. Перед підлітком постає задача смислового узгодження фіксації на відмінностях із іншими і, в той же час, зосередження на визнанні іншої людини як «рівної». Такі якісно своєрідні і різноспрямовані процеси формування ідентичності і толерантності визначають толерантність-інтолерантність, у своїй сукупності, характеристиками підліткового віку [6], зумовлюючи його сенситивність до поступової категоризації ціннісного змісту відповідних моральних якостей.

Розвиток моральної свідомості і самосвідомості у підлітковому віці характеризується певною асинхронністю якісних змін когнітивних, емоційно-ціннісних та поведінкових підструктур і переорієнтацією з егоцентрично зорієнтованого почуття дорослості в межах системи «Я» на двоцентричне переживання в системі «Я-Інший». Психологічним забезпеченням цього процесу виступає зростаюча моральна рефлексія підлітків, як здатність передбачати наслідки власних дій (як для себе, так і для інших), «осмислення і переосмислення взаємодій з точки зору належного і ціннісного» [2, с. 170]. В якості важливих умов формування толерантності підлітків, на наш погляд, виступають: толерантне освітнє середовище, сприятливі умови для формування позитивної особистісної ідентичності, включення образу Іншого, як такого, що бажає блага, у систему цінностей «Я-морального» підлітків.

З метою дослідження особливостей толерантності підлітків ми використали: опитувальник «Індекс толерантності» (за Г. У. Солдатовою, О. О. Кравцовою, О. Є. Хухлаєвим, Л. А. Шайгеровою), «Тест комунікативної толерантності» (В. В. Бойко), «Методику діагностики соціально-психологічної адаптації» (К. Роджерс і Р. Даймонд). У опитуванні взяли участь 40 учнів старшого підліткового віку загальноосвітньої школи.

Узагальнені результати дослідження засвідчують, що переважна більшість підлітків (77,5%) мають позитивні толерантні настанови на соціальну взаємодію. Серед них, для 15% школярів притаманний високий рівень розвитку толерантності, що може характеризувати сформованість їх моральних орієнтацій на визнання і повагу інших. У 22,5% опитаних підлітків виявлені низькі показники, що демонструє недостатню розвиненість їх соціальної сензитивності і емпатії, можливу упередженість у міркуваннях, сприйнятті та реальному ставленні до людей, а також «недовірливої» позиції до соціального оточення загалом.

Аналіз показників комунікативної толерантності виявив дещо інший розподіл результатів: відсоток підлітків з високим її рівнем зростає до 41, а низький – діагностовано лише у 6% опитаних учнів. Отже, переважна більшість опитаних підлітків уміють орієнтуватися в соціальних ситуаціях і мотиваційно налаштовані позитивно на взаємодію у спілкуванні, що узгоджується з логікою розгортання значимих для них потреб і можливостей їх задоволення в умовах провідної діяльності (Д. Б. Ельконін, І. С. Кон, Г. С. Костюк, В. Ф. Моргун, Д. І. Фельдштейн та ін.).

Порівняння показників загальної і комунікативної толерантності підлітків із різними характеристиками їх соціально-психологічної адаптованості подані нижче:

Рівні соціально-психологічної адаптованості	Загальна толерантність (x сер.)	Комунікативна толерантність (x сер.)	Прийняття себе (x сер.)	Прийняття інших (x сер.)
Гр. А (високий рівень)	69,0	48,0	68,0	57,0
Гр. Б (низький рівень)	58,0	55,0	51,0	46,0

Помітна істотна відмінність середніх оцінок загальної толерантності у виділених групах підлітків. Підліткам із високим рівнем соціально-психологічної адаптованості притаманні більш високі оцінки самоцінності власного «Я» і визнання цінності інших людей, що зумовлює, відповідно, більш чітку диференціацію їх позицій у межах системи «Я – Інші». Проте, співвідношення даних по комунікативній

толерантності має зворотній характер: вищі її показники виявлені серед підлітків із відносно низькою соціальною адаптованістю.

На наш погляд, це може пояснюватися, по-перше, пасивною позицією цих підлітків у сприйнятті соціальних впливів, переважанням екстернальної орієнтації в інтерпретації ними соціальних подій і власної поведінки, що зумовлює пасивне пристосування до інших як своєрідний спосіб захисту. З іншого боку, можна припустити, що у підлітків із високими показниками соціально-психологічної адаптованості наявна позитивна настанова на прийняття цінності Іншого не конкретизується у реальних ситуаціях і навичках комунікативної взаємодії. Це засвідчує необхідність цілеспрямованого розвитку навичок особистісно-сміслової рефлексії підлітків, як важливого механізму осмислення ними соціальної дійсності, адекватного дієвого позиціонування себе і сприйняття Іншого.

Література:

1. Асмолов А. Г. Толерантность: различные парадигмы анализа / А. Г. Асмолов // Толерантность в общественном сознании России. М.: Смысл, 1998. 135с.
2. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка: моногр. / І. С. Булах. К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2003. 340 с.
3. Ильин Е. П., Психология доверия / Е. П. Ильин. СПб.: Питер, 2013. 288 с.
4. Додонов Б. И. Эмоция как ценность / Б. И. Додонов. М.: Политиздат, 1978. 270 с.
5. Зейгарник Б. В. Очерки по психологии аномального развития личности / Б. В. Зейгарник. М.: Издательство Московского университета, 1980. 157 с.
6. Кравцов О. Г. Истоки становления и развития толерантной/интолерантной личности в подростковом возрасте / О. Г. Кравцов // Мир психологии. 2007. № 4. С. 57–64.
7. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. СПб: «Питер», 2000. 712 с.

УДК 159.98-051

РЕФЛЕКСИВНІСТЬ ЯК ПРОФЕСІЙНО ЗНАЧУЩА ВЛАСТИВІСТЬ ПСИХОЛОГА

Кравченко Т. С.

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

tanya.ua0060@gmail.com

Організація процесу взаємодії психолога та клієнта має безпосередній вплив на ефективність діяльності психолога, яка відбувається через міжособистісну взаємодію. За неефективної взаємодії знижується результативність спільної роботи психолога та